

Examen HAVO

2014

tijdvak 1
donderdag 15 mei
13.30 - 16.30 uur

economie

Dit examen bestaat uit 28 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 61 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

Inflatie: wat zeggen de cijfers?

In de westerse landen zijn de officiële inflatiecijfers (gemeten inflatie) doorgaans laag. Strak monetair beleid en globalisering van de wereldeconomie hebben daaraan bijgedragen. Maar de 'gevoelsinflatie' kan afwijken van de gemeten inflatie. De gevoelsinflatie geeft weer hoe de consument denkt dat het gemiddelde prijspeil zich ontwikkelt. Het niveau waarop de consumenten de inflatie 'voelen' kan bepalend zijn voor hun bestedingen.

- 2p 1 Leg uit dat consumentenbestedingen kunnen worden **versneld** als de gevoelsinflatie hoog is.
- 2p 2 Leg uit dat consumentenbestedingen ook kunnen worden **afgeremd** als de gevoelsinflatie hoog is. Gebruik in het antwoord het begrip koopkracht.

In de Verenigde Staten van Amerika (VS) gebruiken statistische bureaus twee officiële inflatiecijfers:

- Consumentenprijsindex (CPI): dit meest bekende inflatiecijfer wordt in de VS op dezelfde manier berekend als het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) het inflatiecijfer in Nederland berekent. De prijsontwikkeling van de in de VS **geconsumeerde** goederen en diensten is de basis.
- Producentenprijsindex (PPI), ook wel bekend als bbp-deflator: de prijsontwikkeling van de in de VS **geproduceerde** goederen en diensten is de basis. De optelsom van alle toegevoegde waardes in een jaar vormt het bruto binnenlands product (bbp).

De index voor deze inflatie wordt gemeten met de formule:

$$\frac{\text{index waarde} \text{ stijging bbp}}{\text{index volume} \text{ stijging bbp}} \times 100$$

(beide stijgingen worden gemeten van jaar tot jaar)

- 2p 3 Maak van onderstaande tekst een economisch juiste redenering. De CPI is een ...(1)... en gewogen prijsindexcijfer. Een verandering van het consumptiepatroon kan aanleiding zijn om in de berekening van de CPI de ...(2)... aan te passen. De PPI is in het geval van inflatie ...(3)... dan 100 omdat de stijging van het bbp uitgedrukt in ...(4)... groter is dan de stijging van het bbp uitgedrukt in ...(5)....

Kies uit:

- bij (1) enkelvoudig / partieel / samengesteld
- bij (2) partiële prijsindexcijfers / wegingsfactoren
- bij (3) groter / kleiner
- bij (4) geld / hoeveelheid goederen en diensten
- bij (5) geld / hoeveelheid goederen en diensten

In bron 1 is de gemeten inflatie in de VS weergegeven. In vrijwel elk jaar is er een verschil tussen de hoogte van de inflatie gemeten op basis van de CPI en de hoogte van de inflatie gemeten op basis van de PPI. Er zijn periodes waarin dit verschil erg groot is, zoals tussen 1978 en 1982. Toen beperkten de Arabische landen de export van olie naar de VS en Europa. De VS en Europa waren in die tijd sterk afhankelijk van olie uit de Arabische landen.

Gebruik bron 1 bij de vragen 4 en 5.

2p **4** Bereken de CPI in de VS van 1980 met 1978 als basisjaar.

De wegingsfactor van olie en brandstoffen is in de VS bij de CPI hoger dan bij de PPI.

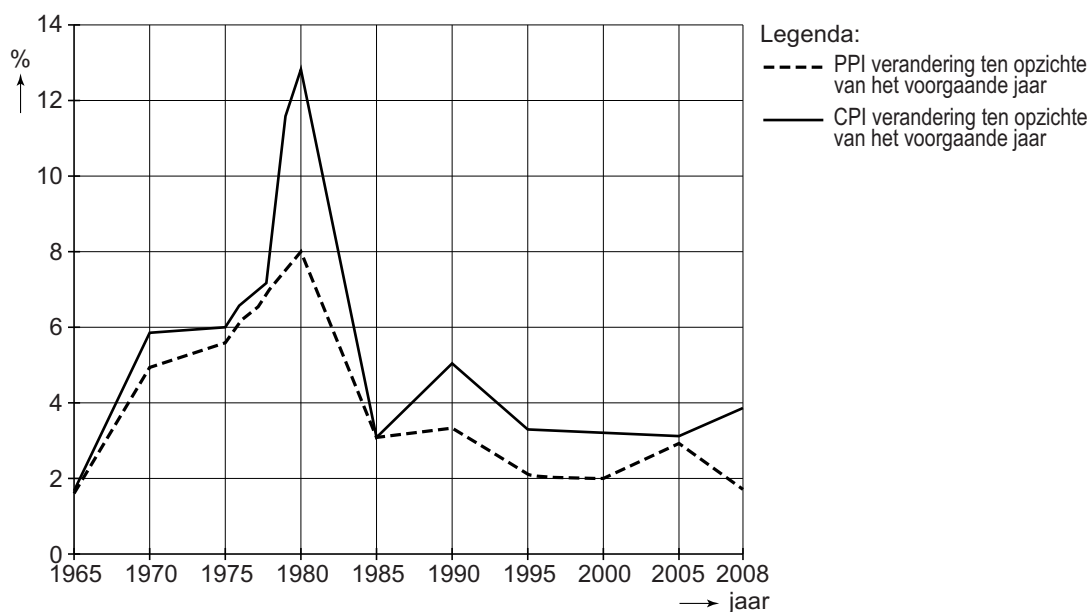
2p **5** Voor het verklaren van het verschil tussen de CPI en de PPI in de VS in de periode 1978-1980 kunnen vier van de volgende zeven denkstappen worden gebruikt.

Kies de juiste vier denkstappen en zet deze in de juiste volgorde. Start met denkstap 1.

- (1) Arabische landen beperken de export van olie naar de VS.
- (2) De prijzen van olie en brandstoffen in de VS dalen.
- (3) De prijzen van olie en brandstoffen in de VS stijgen.
- (4) In de VS ontstaat een aanbodtekort van olie.
- (5) In de VS ontstaat een vraagtekort naar olie.
- (6) Inflatie op basis van de CPI stijgt sterker dan op basis van de PPI.
- (7) Inflatie op basis van de PPI stijgt sterker dan op basis van de CPI.

Opgave 1

bron 1 inflatieontwikkelingen in de VS: 1965-2008

in de grafiek gebruikte percentages voor de jaren 1975 tot en met 1980

jaar	op basis van PPI	op basis van CPI
1975	5,5	6,0
1976	6,2	6,8
1977	6,5	7,2
1978	7,2	7,5
1979	7,5	11,8
1980	8,0	13,0

Opgave 2

Vlucht uit Nederland

De Nederlandse regering besloot om per 1 juli 2008 een ticketbelasting in te voeren: een vast percentage belasting op tickets van vluchten die vanaf Nederlandse vliegvelden vertrekken. De doelstelling was het belastingsysteem te vergroenen door een verschuiving van belasting op arbeid en winst naar belasting op milieuvervuiling. De invoering van deze belasting leidde tot duurdere vliegtickets en tot felle discussies tussen voor- en tegenstanders.

Gebruik bovenstaande tekst en bron 1.

- 2p 6 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst. De ticketbelasting is een voorbeeld van een ...(1)... belasting. Met deze ticketbelasting wordt het belastingstelsel 'vergroend', doordat ...(2)... externe effecten van vliegereizen tot uitdrukking komen in de prijs van een vliegticket. Door de hogere ticketprijs zal de vraag van zakelijke reizigers relatief ...(3)... afnemen dan de vraag van niet-zakelijke reizigers. Kies uit:
- bij (1) degressieve / proportionele / progressieve
  - bij (2) negatieve / positieve
  - bij (3) minder sterk / sterker

Gebruik bron 1.

- 2p 7 Geef een verklaring voor het verschil in prijselasticiteit van de vraag tussen zakelijke en niet-zakelijke reizigers.

Gebruik bron 2.

- 2p 8 Leg uit dat de regering in haar schatting uitging van een prijsinelastische vraag naar vliegtickets.

Gebruik bron 1 en 2.

- 2p 9 Laat met een berekening zien dat de getallen uit bron 1 de schatting van de regering, genoemd in bron 2, niet ondersteunen.

Tegenstanders van de ticketbelasting beweerden dat deze belasting niet zou leiden tot minder milieuvervuiling, omdat veel Nederlanders zouden uitwijken naar luchthavens in de buurlanden België en Duitsland. Voor een effectieve belastingmaatregel zou een Europese aanpak nodig zijn.

Voordat Nederland de ticketbelasting invoerde, werd er ook in Duitsland gesproken over een vorm van ticketbelasting.

Stel dat beide landen de ticketbelasting nog niet hebben ingevoerd en voor de eenmalige en gelijktijdige beslissing staan: wel of niet een ticketbelasting invoeren. Een dergelijke situatie is weergegeven in bron 3.

Gebruik bron 3 bij de vragen 10 en 11.

- 2p 10 Vul deze pay-offmatrix zo in dat voor Nederland en Duitsland het niet-invoeren van een ticketbelasting de dominante strategie is en beide landen hiermee in een gevangenendilemma belanden.
Noteer het zo: A = (...;...) B = (...;...) C = (...;...) D = (...;...)

In meerdere lidstaten van de Europese Unie hebben regeringen geprobeerd het sterk groeiende vliegverkeer af te remmen met een ticketbelasting.

- 2p 11 Leg uit welke maatregel de Europese Unie kan nemen om te voorkomen dat de lidstaten in een gevangenendilemma terechtkomen.

Opgave 2

bron 1 kenmerken van de markt voor vliegreizen vanuit Nederland voor de periode 2008-2010

vragersgroep	aandeel in totale vraag	Ev
zakelijke reizigers	25%	-0,5
niet-zakelijke reizigers	75%	-1,2

Ev = prijselasticiteit van de vraag naar vliegtickets

bron 2 verwachtingen van de regering voor de jaren 2008 tot en met 2010

De regering verwachtte in 2008 dat door de invoering van de ticketbelasting de prijs van een vliegticket gemiddeld 10% hoger zou worden. Hierdoor zou naar verwachting het aantal gevraagde vliegtickets voor vluchten vanaf Nederlandse luchthavens in de periode 2008 tot en met 2010 dalen met 8%. Bij deze schatting werd géén rekening gehouden met andere factoren die van invloed zijn op de vraag naar vliegtickets. Het ministerie van financiën ging in het eerste jaar (2008) uit van een opbrengst uit ticketbelasting van € 350 miljoen.

bron 3 pay-offmatrix voor wel of niet invoeren van een ticketbelasting (TB)

		Nederland	
		TB niet invoeren	TB wel invoeren
Duitsland	TB niet invoeren	A	C
	TB wel invoeren	B	D

In te vullen combinaties van pay-offs:
(12 ; 12) / (0 ; 0) / (-5 ; 15) / (15 ; -5)

Toelichting:

- De gevolgen van elke keuze zijn uitgedrukt in een saldo van de welvaartstoename per land.
- Dit saldo bestaat uit twee effecten:
  - 1 welvaartsverandering door de verkoop van vliegtickets
  - 2 welvaartsverandering door CO₂-uitstoot van vliegverkeer
- Elk land streeft voor zichzelf naar een zo groot mogelijke welvaartstoename.
- De cursieve getallen zijn voor Duitsland, de vetgedrukte getallen zijn voor Nederland.

Opgave 3

Onrust in Egypte

uit een krant, januari 2013:

Na het aftreden van president Mubarak in 2011 hopen de Egyptenaren op een verbetering van de economische situatie. Maar door risico-avers gedrag van buitenlandse toeristen en buitenlandse beleggers daalt de wisselkoers van het Egyptische pond ten opzichte van de Amerikaanse dollar. Aangezien Egypte erg afhankelijk is van goederenimport verslechtert de economische situatie in het land. De Egyptische minister van Financiën onderhandelt nu met het Internationaal Monetair Fonds (IMF) over een noodlening van 4,8 miljard Amerikaanse dollars. Het IMF is bereid deze lening te verstrekken tegen een zeer lage rente. Wel eist het IMF dat de Egyptische overheid stopt met de miljardensubsidiëring van primaire goederen zoals brood, vlees, melk, benzine, enzovoorts.

- 2p 12 In het krantenbericht staan vijf internationale transacties die worden geregistreerd op de betalingsbalans van Egypte. Neem onderstaand schema over en geef bij elke transactie met een kruisje aan op welke deelrekening deze wordt geregistreerd.

	internationale transactie	lopende rekening	kapitaalrekening
1	toerisme		
2	beleggingen		
3	goederenimport		
4	IMF-noodlening		
5	rentebetaling aan IMF		

Gebruik bron 1.

- 2p 13 Bereken op twee decimalen nauwkeurig met hoeveel procent de koers van het Egyptische pond (EGP) van 2010 tot en met 2013 is gedaald.

Gebruik het krantenbericht en bron 2.

- 2p 14 Welk van de in bron 2 genoemde economische hervormingen streeft het IMF in Egypte volgens het krantenbericht na? Licht het antwoord toe.

In een actualiteitenprogramma discussiëren drie economen over de economische gevolgen van het verstrekken van de IMF-noodlening aan Egypte:

- Osahar: “Als gevolg van de verstrekte noodlening zullen beleggers met risico-aversie meer in Egypte gaan beleggen.”
- Husani: “Nee hoor, als gevolg van die noodlening zullen beleggers met risico-aversie juist minder in Egypte gaan beleggen.”
- Baniti: “Maar als voorwaarde voor die noodlening stelt het IMF dat de subsidies op primaire goederen moeten worden afgeschaft. Dat zal leiden tot toenemende onrust in het land, zoals voedselrellen en stakingen. Dat heeft effect op de economische situatie van Egypte. Ik zal uitleggen waarom ...”

2p **15** Geef een verklaring voor de uitspraak van Osahar.

2p **16** Geef een verklaring voor de uitspraak van Husani.

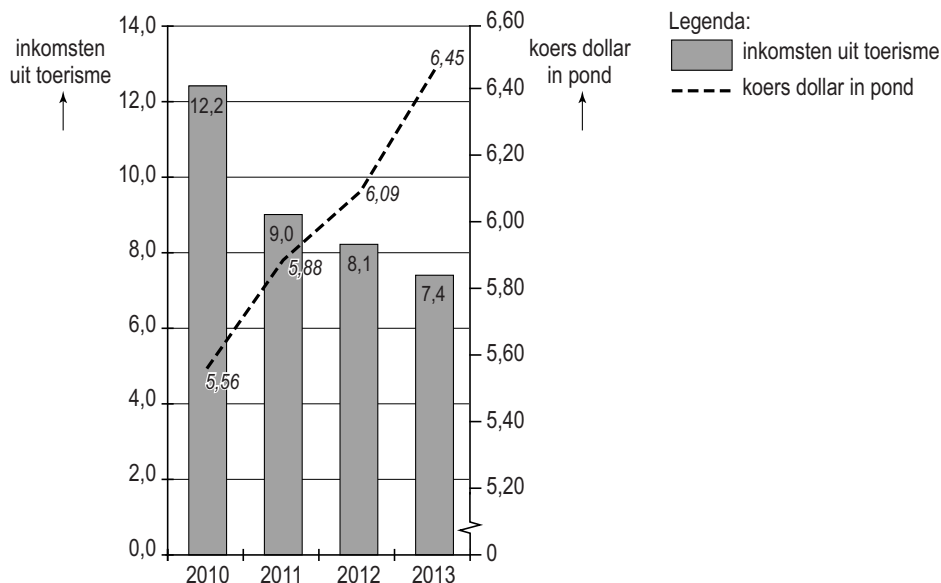
Gebruik het krantenbericht en bron 2.

4p **17** Schrijf in ongeveer 50 woorden de uitleg van de bewering van Baniti. In de uitleg moeten de volgende aspecten aan de orde komen:

- De invloed van de toenemende onrust, zoals voedselrellen en stakingen, in het land op de wisselkoers van het Egyptische pond.
- De invloed van de wisselkoersverandering van het Egyptische pond op de inflatie, de koopkracht en de bestedingen van de Egyptenaren.

Opgave 3

bron 1 enkele statistieken Egypte

bron 2 het Internationaal Monetair Fonds (IMF)

Het IMF leent geld uit aan lidstaten die met betalingsbalansproblemen te kampen hebben. Als een land er niet in slaagt om met de uitvoer van goederen en diensten voldoende buitenlands geld te verdienen om de invoer te kunnen betalen, dan kan het IMF buitenlands geld aan het land uitlenen. In ruil daarvoor moet een land dat leent, instemmen met economische hervormingen die op termijn leiden tot een evenwichtige betalingsbalans. Voorbeelden van economische hervormingen zijn:

- verhogen van de belastingen;
- verlagen van de overheidsuitgaven;
- privatiseren van staatsbedrijven;
- verminderen van overheidsregels.

Opgave 4

Lift de schatkist mee?

In 2012 betaalt de Nederlandse automobilist een ongekend hoge prijs voor benzine. Deze hoge benzineprijs wordt onder andere veroorzaakt door:

- veranderingen in vraag en aanbod van olie (olie is de grondstof voor benzine);
- stijgende tarieven van prijsverhogende belastingen, zoals accijns.

Gebruik bron 1.

- 2p 18 Maak van het eerste krantenbericht uit bron 1 een economisch juiste tekst. Kies uit:
- bij (1) afnemende / sterke
  - bij (2) aanbodzijde / vraagzijde
  - bij (3) het aanbod van / de vraag naar
  - bij (4) meer / minder

Gebruik bron 1.

- 2p 19 Leg met een voorbeeld uit hoe een hogere belastingdruk op de benzineprijs kan leiden tot ontwijking van belasting op benzine door Nederlandse automobilisten.

Gebruik bron 1, 2 en 3 bij de vragen 20 en 21.

- 2p 20 Toon met behulp van een berekening aan dat het totale belastingbedrag per liter loodvrije benzine in België € 0,867 is.
- 2p 21 Bereken hoeveel eurocent de accijns op een liter loodvrije benzine in België lager is dan in Nederland.

De hogere olieprijsen leiden ook tot hogere prijzen voor diesel. Deze brandstof dreigt in 2012 extra duur te worden doordat de Europese Unie van plan is de lagere dieselaccijns op te trekken naar het niveau van de benzineaccijns van dat land. “De schatkist lift met u mee!”, roept een zelfstandige Nederlandse vrachtwagenchauffeur die tegenstander is van deze maatregel.

Een vervoerseconoom reageert: “De hogere dieselaccijns kan ook leiden tot een afname van overheidsinkomsten uit de transportsector.

- 4p 22 Schrijf de argumentatie bij het standpunt van de vervoerseconoom. Maak in deze argumentatie een onderscheid tussen de gevolgen van de belastingmaatregel indien de transportsector de hogere dieselaccijns:
- **wel** doorberekent in de prijzen van de vervoerscontracten en
  - **niet** doorberekent in de prijzen van de vervoerscontracten.

Gebruik ongeveer 80 woorden

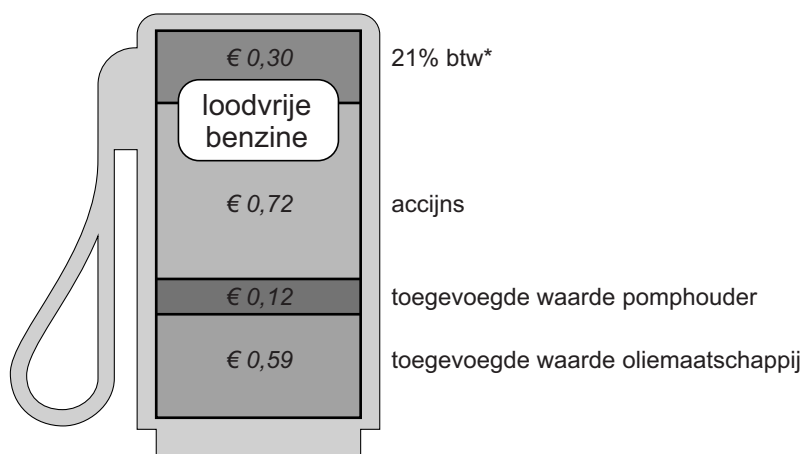
Opgave 4

bron 1 uit een krant van maart 2012

De ... (1) ... groei van de wereldeconomie zorgt via de ... (2) ... voor krapte op de oliemarkt. Maar ook de instabiele politieke situatie in olieproducerende Arabische landen heeft een prijsopdrijvend effect. Ondanks het feit dat er door die instabiele situatie nog geen liter olie minder is geproduceerd, heerst er bij de afnemers, zoals benzineproducenten, onzekerheid over ... (3) ... olie. De benzineproducenten gaan daardoor ... (4) ... olie inkopen, waardoor de belangrijkste grondstof voor benzine duurder wordt.

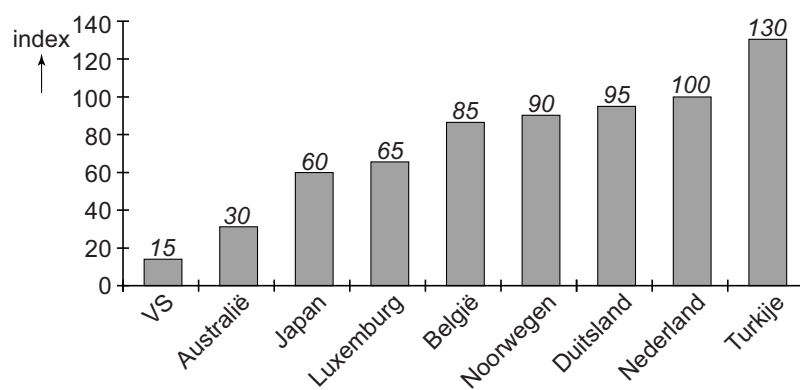
Ook de overheid draagt bij aan een stijging van de benzineprijs. Op Turkije na wordt nergens méér belasting betaald op een liter benzine dan in Nederland. Benzinepomphouders waarschuwen voor vermijdings- ofwel ontwijkingsgedrag van de Nederlandse automobilist: "Ze gaan niet minder rijden maar de vraag naar Nederlandse benzine neemt af." De pomphouders pleiten voor een verlaging van de benzineaccijns: "In Nederland betaalt een automobilist per liter loodvrije benzine meer dan een euro belasting en in België is dat minder dan een euro, terwijl de prijs exclusief belastingen en het btw-percentage in beide landen gelijk zijn", aldus een Nederlandse pomphouder.

bron 2 prijsopbouw loodvrije benzine in Nederland (per liter; 2012)

*btw wordt berekend over het totaal van toegevoegde waardes en accijns

bron 3 indexcijfers voor het totaalbedrag van accijns en btw per liter loodvrije benzine (2012)

Opgave 5

Studeren is investeren

Studeren in het hoger onderwijs is investeren in jezelf. Door asymmetrische informatie zijn commerciële banken niet altijd bereid een lening voor deze investering te verstrekken aan studenten. Als studenten niet kunnen lenen voor hun studie kan de toegankelijkheid van het hoger onderwijs in gevaar komen. Vandaar dat de Nederlandse overheid subsidies verschaft via studiebeurzen (zie bron 1). De subsidies worden betaald uit de algemene middelen. Een andere reden voor het verschaffen van subsidies is gelegen in de positieve externe effecten van onderwijs.

- 2p **23** Leg uit dat door asymmetrische informatie commerciële banken niet altijd bereid zijn een studielening te verstrekken aan studenten.

Gebruik bron 1.

- 2p **24** Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering. De huidige financiering van het hoger onderwijs in Nederland is gebaseerd op ... (1).... De positieve externe effecten van onderwijs ... (2)... de welvaart in Nederland. Een voorbeeld daarvan is een toenemend(e) ... (3)... met als gevolg dat de internationale concurrentiepositie van Nederland ... (4)....

Kies uit:

- bij (1) het kapitaaldekkingstelsel / verplichte solidariteit
- bij (2) verhogen / verlagen
- bij (3) gemiddelde arbeidsproductiviteit / consumentensurplus
- bij (4) verbetert / verslechtert

In 2012 zijn de Nederlandse regeringspartijen het er over eens: het huidige studiebeurstelsel moet per 1 september 2014 worden omgezet in een sociaal leenstelsel (zie bron 2). Een student in het hoger onderwijs kost de overheid ruim € 8.000 per jaar, terwijl het volgen van een opleiding in het hoger onderwijs de student een flink particulier rendement kan opleveren. Volgens de regeringspartijen levert het sociaal leenstelsel naast een overheidsbesparing van € 1,6 miljard een kwaliteitsverbetering van het hoger onderwijs op. Tegenstanders wijzen erop dat de overheid op deze manier studieschulden afdwingt bij studenten met leenaversie. De regeringspartijen spreken dat tegen door te verwijzen naar de voorwaarden.

2p **25** Leg uit dat er bij het sociaal leenstelsel sprake is van ruilen over de tijd.

Gebruik bron 2.

2p **26** Welk kenmerk van het sociaal leenstelsel kan de leenaversie bij studenten verminderen? Verklaar het antwoord.

Bij het sociaal leenstelsel is er een risico-opslag verwerkt in de rente. Hiermee worden de tekorten gefinancierd die ontstaan indien studenten hun lening niet (volledig) aflossen. De overheid had ook kunnen besluiten om deze tekorten vanuit de algemene middelen (belastingen) te financieren.

2p **27** Leg uit dat het financieren van de tekorten vanuit de algemene middelen kan leiden tot moral hazard (risico op moreel wangedrag) van studenten.

Nu studeren door het sociaal leenstelsel voor studenten duurder dreigt te worden en de kans op een baan na de studie door de economische crisis afneemt, gaan steeds meer studenten op zoek naar een alternatieve financiering voor hun studie.

Gebruik bron 3.

3p **28** Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering. De € 50 waarvoor Paul de Haas een IOU uitgeeft, is een voorbeeld van een ...(1).... Het geld dat hij krijgt wil hij investeren in ...(2).... Houders van IOU's krijgen in ruil een half uur van Pauls tijd. Als zij hun keuze laten afhangen van Pauls toenemende ...(3)... zullen de IOU-houders de tijd van Paul zo ...(4)... mogelijk inzetten.

Kies uit:

bij (1) stroomgrootheid / voorraadgrootheid

bij (2) kapitaalgoederen / menselijk kapitaal

bij (3) consumptiebehoefte / verdien capaciteit

bij (4) laat / vroeg

Opgave 5

bron 1 huidig studiebeursstelsel hoger onderwijs (2012)

- Basisbeurs, onafhankelijk van het inkomen van de ouders.
- Aanvullende beurs, afhankelijk van het inkomen van de ouders.
- Basisbeurs en aanvullende beurs hoeven niet terugbetaald te worden, mits er binnen tien jaar een diploma wordt behaald.

bron 2 kenmerken sociaal leenstelsel hoger onderwijs per 1 september 2014

- Geen subsidieverstrekking door de overheid in de vorm van een basis- of aanvullende beurs.
- Rentedragende lening bij een overheidsinstantie voor alle studiekosten.
- De rente bevat een risico-opslag (solidariteitspremie) waarmee de 'tekorten' bij de overheid kunnen worden gedekt die ontstaan als studenten de lening niet (volledig) aflossen.
- Na afloop van de studie kan de lening naar draagkracht worden afgelost.

bron 3 uit een krant

Creatief studeren

Om zijn studie te kunnen betalen verkoopt student Paul de Haas zichzelf. Althans, hij verkoopt zijn tijd. Nu studeren steeds duurder wordt, moet je immers creatief zijn. De Amsterdamse student geeft daarom sinds het begin van deze maand IOU's (I Owe You) uit. Het concept is simpel. De student geeft in totaal 500 IOU's uit waar je 50 euro per IOU voor betaalt. Iedere IOU is behalve 50 euro ook een half uur van zijn tijd waard. Wie twee IOU's koopt kan dus een uur gebruikmaken van zijn 'diensten'. Paul studeert namelijk rechten. "Mensen kunnen op ieder ogenblik besluiten hun IOU's in te wisselen, zelfs als dit in 2040 is en ik een wereldberoemd advocaat ben." Je koopt zijn tijd van straks tegen zijn tarief van nu, want door het volgen van de opleiding wordt een half uur van De Haas' tijd ook meer waard.

Uiteindelijk geeft De Haas maximaal 500 IOU's uit, want dan heeft hij de noodzakelijke 25.000 euro voor zijn studie en levenskosten.